

Абдықадырова Т.Р.¹, Сәрсенбаева М.С.²,

Тараз мемлекеттік педагогикалық университетінің
¹профессоры, п. ф. д., ²доценті, ф. ф. к., Қазақстан, Тараз к.,
e-mail: tursynai_1959@mail.ru, S_mura72@mail.ru

**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ:
М. ӘУЕЗОВТІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫН
ЗАМАНАУИ ТҰРҒЫДА ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАУ**

Мақалада қазақ әдебиетін әлемге танытқан қарымды қаламгер, ұлы жазушы М. Әуезовтің шығармашылығындағы педагогикалық мұралардың әдістемелік қырларын жан-жақты ашып көрсетуге баса назар аударылған. Ол үшін жазушының 1917 жылдары оқу-ағарту ісіне қатысты ой-пікірлерін білдіріп жазған алғашқы мақалалары мен одан кейінгі жылдары жазған зерттеу еңбектері, оқу құралдары, әдістемелік бағдарлама және хрестоматия-оқулық үлгісінде жазған еңбегі зерттеу нысанына алынған. Педагогика саласында еңбектер жазып дарынды ұстазға айналған жазушының әр туындысы жеке дара талданып, авторлық түсініктемелер мен ой қорытулар жасалынған. Терең теориялық талдаулар жасалынып, әр еңбектің өзіндік ерекшеліктері сол заман мен бүгінгі заман контекстінде салыстырыла отырып зерделенеді. Ұлы жазушының педагогикалық-ағартушылық мұралары негізінен халықты сауаттандыруға бағытталғандығына баса назар аударылып, жас балалар мен ересек жастағы адамдардың оқып білім алуларын көздеген көзқарастары ғылыми таным тұрғысынан баяндалады.

Сондай-ақ, ұлы жазушының жалпы рухани мұралары әр заманда өз уақытына сай интерпретациялануы мен Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласындағы қоғамдық сананы жаңғыртумен өзара үндестігі туралы пікірлер сараланады.

Түйін сөздер: рухани мұра, оқу, модернизация.

Abdykadyrova T.R.¹, Sarsenbaeva M.C.²,

¹doctor of science, professor,
²candidate of philological sciences, a/professor
of Taraz state pedagogical university, Kazakhstan, Taraz,
e-mail: tursynai_1959@mail.ru, S_mura72@mail.ru

**Spiritual renewal: Interpretation
of M. Auezov's pedagogical heritages with the passage of time**

From the modern point of view the cognitive character of philosophical thoughts in the stories of the classic of the Kazakh literature M. Auezov is interpreted in a new way, theoretical analyses are carried out from the point of view of the national worldview in this article. The deep analysis of the main ideas raised in the great writer's novels giving a picture of humanistic character, it outlines the interrelated teachings about the goodness of the great akyn Abay and the East genius Confucius. For this purpose, a review of the historical situation in the Kazakh society of the second half of the 19th century was prepared, thereby expanding the research scope of the topic. The features of the content, thematic and ideological nature of M. Auezov's stories written in 1920 and 1930 are mutually identified and comprehensively analyzed.

Besides, carrying out comparison of various psychological manifestations of inner world of characters of the feature stories of the great writer with the natural phenomena, has drawn special attention to the skill descriptions, by means of a comparative method. From the scientific point of view the vital

character of philosophical thoughts of the writer's stories based on traditional Kazakh philosophy of understanding of an essence of life is analyzed, and the necessity of aspiration to the realization of the humanistic idea by means of human qualities is revealed for it.

Key words: spiritual heritage, educating, interpretation.

Абдықадырова Т.Р.¹, Сәрсенбаева М.С.²,

¹д.пед.н., профессор, ²к.ф.н., доцент
Таразского государственного педагогического университета, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: tursynai_1959@mail.ru, S_mura72@mail.ru

**«Духовная модернизация:
современная интерпретация педагогических наследий М. Ауэзова»**

В статье особое внимание уделяется всестороннему раскрытию методических сторон педагогических наследий в творчестве великого писателя М.Ауэзова. Для этого в качестве объекта исследования взяты первые статьи о просветительской деятельности писателя в 1917 году и исследовательские труды последующих годов, учебные пособия, методическая программа и труд, написанный как хрестоматия-учебник. Отдельно разбирается каждое произведение писателя, ставшего через свои труды талантливым учителем в сфере педагогики, сделаны авторские толкования и умозаключения. Проведены глубокие теоретические анализы, осмысливаются своеобразные особенности каждого труда на основе сравнения в контексте того и сегодняшнего времени. Особое внимание уделяется тому, что, в основном, педагогико-просветительское наследие великого писателя направлены на обучение грамоте, с научно-познавательного подхода рассматриваются его взгляды, нацеленные на получение образования детьми и взрослыми. Также даются высказывания о том, что в каждую эпоху интерпретация духовного наследия великого писателя является уместным явлением и определяется взаимосвязью между «Духовная модернизация» президента Н.А. Назарбаева.

Ключевые слова: духовное наследие, обучение, интерпретация.

Кіріспе

Кемеңгер жазушы М. Әуезов тек көркем проза жанрында ғана кесек туындылар жазып қоймай сол шығармаларын оқырманына меңгертудің де жолын жан-жақты қарастырып құнды педагогикалық мұраларды да қалдырған бірегей тұлға. Осы жолда тынымсыз тер төгіп, зерттеу мақалалары, әдістемелік бағдарлама, хрестоматиялық үлгідегі оқулық, және оқу құралдары мен зерттеу еңбектерін жазды. Бүгінде біз М. Әуезовтің шығармаларын оқып-үйренудің педагогикалық негіздерін айқындау үшін қазіргі заманғы педагогика ғылымының әдістері мен технологияларын ғана қарастырып қоймай, оның өзі жазып қалдырған педагогикалық мұраларын да қатар зерделеуді жөн көрдік. Себебі, педагогикалық оқыту әдістемесінің негізгі канонына сәйкес педагогикалық мұра қалдырған тұлғаның өзі де жүйеленген педагогикалық білімді жетік меңгеруі қажет. Ұлы жазушы М. Әуезов осы қағиданы әсте естен шығармастан, оқытудың түрлі жолдарын қарастырып, еңбектер жазып, оларды жүйелеп ұсынып бұл салаға қалам тартқан ұлағатты ұстазға айналды. Дарынды ұстаз, ұлтты сауаттандыру мен оқу мәселесі жөнінде жалаң пікір айтушы теоретик қана емес, сол іске тікелей

араласқан ұйымдастырушы да бола білді. Соның нәтижесінде оқу-ағарту саласында әр уақытта өз маңызын жоймайтын мол мұраларды қалдырып ел игілігіне қолдануды мақсат тұтты. Осы ұлы мақсатта көзделген көзқарастар бүгінде заманға сай жаңаша интерпретациялануы өзекті мәселеге айналып отырғандығы анық.

Негізгі бөлім

М. Әуезов халықты сауаттандыруға арналған педагогикалық мұраларында алғашқы оқу-ағарту ісі жайлы ой-пікірлерін негізінен 1917-1920 жылдары жазған «Қайсысын қолданамыз?», «Ғылым тілі», «Оқудағы құрбыларыма», «Оқу ісі», «Бұл күнгі зор міндет» т.б. шағын зерттеулері мен ғылыми мақалаларында білдірді. Ал, осы салаға арнайы ден қойып көлемді еңбек жазуды 1925-1933 жылдары мықтап қолға алған. Мәселен, ұлы жазушының 1925 жылы Ленинград университетінде оқып жүріп қолжазбасын аяқтап, 1927 жылы сол кездегі Қазақстан астанасы Қызылорда қаласында жарыққа шығарған «Әдебиет тарихы» еңбегі халықтың салт жырлары мен тарихи өлеңдеріне, батырлар жырлары мен ғашықтық жырларға, айтыс өлеңдері мен ертегілерге таңғылықты талдау жасылынған әдебиетті оқытуда құнды мұраның біріне

айналған. Бұл еңбек сол кездегі республикамызда ашылып жатқан жүздеген бастауыш мектептер мен сауат ашу курстарында, оқытушылар даярлайтын техникумдарда сауатын ашып, білім алып жүрген қазақ балаларына арналып жазылған еді. Ол туралы автор кітапта: «Қазақ шөліндегі білім бұлағының күрекшісі – қазақ оқушыларына арнадым» деп жазды. Оқулықтың құрылысы төмендегідей 7 бөлімнен тұрды:

- 1) Сыршылдық салт өлеңдері.
- 2) Батырлар әңгімесі; Кіші батырлар.
- 3) Ел поэмалары.
- 4) Тарихи өлеңдер.
- 5) Ертегілер.
- 6) Айтыс өлеңдері.
- 7) XVII-XIX ғасыр ақындары.

Кітаптың барлық бөлімдерін кеңінен қарастырып, талдағанда шығатын қорытынды мынадай. Кітаптың негізгі мақсаты қазақ әдебиетін оқып үйренгісі, онан хабардар болғысы келетіндерге «ескі күннен бастап, Абай мезгіліне дейін қазақ тілінде шыққан сырлы сөздің түрлерін айырып жік-жікке бөліп, әрбір дәуірден қадау-қадау белгі қойып, сол белгілер бойынша тарих шаңы басып жатқан ескіліктің желісін соғып шығару, көрсету болып табылады [1, 14 б.]. Автор ескіліктің желісін ғылыми-материалистік, объективтік шындық тұрғысында және сол кезеңде сұранып тұрған ағартушылық талабына сәйкес құрған.

Педагог жазушы М. Әуезовтің «Әдебиет тарихынан» кейін қазақ балаларына өз тілдерімен қатар елімізде ұлт аралық қатынас тілі болып табылған орыс тілін бастауыш сыныптардан бастап оқытуға негіздеп хрестоматия үлгісінде жазған оқулығы. Бұл оқулық Қызылорда қаласында 1929 жылы – «Новый ауыл» 2 – книга для чтения по русскому языку для казахских детей, школ I ступени» – деген атпен басылып шықты. Оқулық шағын көлемді 7 тараудан тұрады. Хрестоматия – оқулықтың негізгі арқауы революциядан кейінгі әлемдік өзгерістер, патриотизм мен интернационализм идеялары, Қазақ республикасының сол тұстардағы қол жеткен табыстары, жаңа өмір салтының көріністері және т.б. мәселелерге арналды. Бұған оқулықтың «Школа» деп аталатын тарауына кірген «Как боролись рабочие за власть», «Как жили при царе», «Конфискация имущества у баев», «Интернационал», «Октябрьский праздник», «Праздник Казахской республики», «Что обещает пионер?», «Смена комсомола», «Школа в ауле», «Новая школа» т.б. әңгімелердің баяндалу барысы сол уақыттағы автордың жаңа өкімет табыстары

мен жетістіктеріне, болашағына деген шексіз сенімін де білдіреді. Оқырмандардың мұндай жағдай сол дәуірдегі барлық зиялылардың басында болғанын ескере отырып, түсінікпен қарағандары абзал [2, 69 б.]. Дегенмен, оқулықта жазушы қазақ халқының өмір тіршілігі, кәсібі, сан жылдар бойы қалыптасқан тұрмыс-салты, әдет-ғұрыптары, ойын-сауығы туралы да мағлұматтар беруді мақсат еткен. Бұл сөзіміздің дәлелі ретінде «Откочевка от летовки», «Доение кобыл», «Как варят сыр», «Стрижка ягнят», «Нападение волка на стадо», «Качели (Алты бақан)», «Ақ сүйек» тағы да басқа атына мазмұны сай әңгімелерді келтіруге болады. Осы кітапты жазуда М. Әуезов қазақ әдебиетінде Абай дәстүрінен бастау алатын табиғат суреттерін әсерлі түрде бейнелеу, табиғаттың эстетикалық мәнінің мәселесіне үлкен мән берілген. Мұның өзі педагогика тарихында жас жеткіншектерге табиғат, қоршаған орта туралы барынша терең ұғым-түсінікпен экологиялық тәрбие берудің негізін қалыптастыратындығы анық.

Ұлы жазушының бұл еңбегі біріншіден, революциядан кейінгі жаңа құрылыста Қазақстанда оқу-ағарту ісінің алғаш қалыптаса бастаған шағында көрінген тұңғыш бастама екендігімен құнды. Екіншіден, орыстың алдыңғы қатарлы, прогрессивті педагог-ағартушыларының хрестоматиялық басылымдарын жалпы басшылыққа алғанымен, текстердің дені қазақ балаларының ұғымына сәйкестендіріліп жазылған автордың өз еңбегі, өзіндік өрнегі болуымен де ерекше бағалы. Сондықтан, жалпы педагогика ғылымдары тарихын, әсіресе Қазақстандағы оқу-ағарту ісінің даму жолдарын зерттеушілерден бұл еңбек өзінің лайықты бағасын алуға тиіс деп ойлаймыз.

М. Әуезовтің оқу-ағарту саласындағы келесі еңбегі 1930 жылы дайындалған «Қазақ шаруа жастар мектебіне арналған программа және түсінік хаттар» деп аталатын Қызылорда қаласындағы «Казиздат» баспасынан жарыққа шыққан ауқымды бағдарлама жинағын әзірлеуге атсалысуы еді. Бұл алғаш рет жүйелі түрде қазақ шаруа жастар мектебіне математикадан, химиядан, қоғамтанудан және әдебиеттен нені оқыту, қалай оқыту керектігі туралы түсініктер берілген арнаулы бағдарлама еді. Ол кезде Қазақстанда оқу-ағарту, сауаттандыру ісінің үлгі жобасы, пәндерді оқытудың ғылыми-әдістемелік жүйесі толық жасалмаған болатын. Сол себепті тыңнан жол салып, қазақша алғаш программа жасаушылар ұжымы тек нені оқыту керек екенін көрсетіп қоймай, қалай оқыту керек деген сауалды да

ескерген. Сондықтан ол тек программа емес, программа және түсінік хаттар деп аталды. Көлемі 155 беттен тұратын осы бағдарлама сол кездегі графика үлгісіне сай латын қарпінде жазылған. Баспаға Қазақстан оқу комиссариатының білім кеңесі ұсынған. Оқу бағдарламасының мазмұны терең әрі жан-жақты болғандықтан оны сол кездегі оқу саласын жетік біліп, сол істің басы қасында жүрген бірнеше сауатты адамдармен бірлесіп әзірлеген. Ол туралы бағдарламаның сыртқы мұқабасында «жеке сабақтардың программаларын, әдіс хаттарын жазуға қатынаскан жаңа басқа да программа жасауға көмегін тигізген адамдар: Қабылұлы, Жолдыбайұлы, Омарұлы, Шонанұлы, Кемеңгерұлы, Әуезұлы, Арыстанұлы, Сыдықұлы, Майлыұлы, Марғұлланұлы, басқалар» – деп көрсетілген. Бірлескен авторлар тобының тынымсыз еткен еңбектерімен әзірленген осы бағдарламаның мақсаты негізінен қазақ шаруа жастарын оқуға тартып, ел арасында ағартушылық жұмыстарын жүргізу болатын. Еңбектің алғашқы бетінде Қазақстан оқу комиссариатының арнайы қаулысы беріліп, одан кейін қара жұмыстағы жастарды мектепке жолдау, жастар мектебінің программасын әзірлеу, ауыл жастарын кооперативтерге тарту, коллективтендіру мәселесін зерттеу, қара жұмыстағы жастарға қоғамтану сабақтарының программасын әзірлеу, суретті әдебиет туралы, физика, математика сабақтарының программасы секілді жастарды оқытуға арналған мәселелер төңірегінде материалдар әзірленді. Олардың әрқайсысы жеке дара тақырыптар түрінде «Кітап мазмұны» деп көрсетілген бағдарламаның негізгі мазмұнында тізбектеліп берілген. Еңбектің басты бағыты қара жұмыста жүрген қазақ шаруа жастарын оқуға тарту болғандықтан ондағы материалдарда оқу, тәрбие жұмыстарымен қатар кооперативтік жұмыстар қатар жазылған. Бұл сол кездегі саяси жағдайларға байланысты болса керек. Дегенмен, бағдарламада жастарды саяси ағарту жұмыстарына тартуға арналған материалдар да баршылық. Мәселен, бағдарламада берілген «Қоғам саясаттық тәрбие» деген бөлімде жастарға келешек тәрбие беру жұмысын оларды мектепте оқыту арқылы іске асыру қажеттігін алға тартқан. Оқыған көзі ашық жастарды қоғамдық жұмыстарға тартып пионер, комсомол қатарына қосу керектігін мәлімдейді. Қоғамдық жұмысқа жастарды алдымен оқыту арқылы тартудың арнайы программасын әзірлеп, онда ағарту жұмыстарын мынадай түрлерге бөлген:

- 1) Саяси ағарту жұмысы.
- 2) Ауылда денсаулық жұмыстарын дұрыстау.

3) Ауылдың басқа мәдени-шаруалық жұмыстарына басшылық қылу.

4) Жалпы батырақтарға жәрдемдесу.

5) Кооперативтер жұмысы.

Бұлардан басқа ауылдық жерлердегі кездесетін мәдени шаруалық жұмыстардың қайсы бірі болса да жоғарыдағы тараудың біріне қосылады [3, 15 б.] деп ары қарай осы аталған бес түрге бөлінген тараудың әрқайсысына жеке-жеке тоқталып, талдап, түсініктер берген. Яғни осы бес түрлі жолмен шаруа жастарды алдымен оқытып, содан соң барып түрлі жұмыстарға тартып, белсенді араластыруды ұсынған. Сондықтан, бұл бағдарлама сол кездегі қазақ қоғамындағы оқу-ағарту саласын дамытуға арналған айтулы еңбектің бірі болды. Алайда барша қазақ қоғамының арасында оқу-ағарту ісін жүйелі жүргізу үшін сол кезеңде мектептерде оқу құралдарының жеткіліксіздігі зиялы қауым өкілдеріне айтарлықтай қолбайлау болып, ақырында олардың ғылым мен білімнің сала-саласына арналған оқу-әдістемелік құралдар мен кітаптар жазуларына алып келді. Бұл жұмыстарды қазақ зиялылығы кейде жеке дара болып, ал кейде бірлесіп жазып іске асыруды көздеді. Қазақ мектептеріндегі оқулықтардың тым аздығы және олардың заманға сай жаңалануы қажеттігін М. Әуезов ерте түсініп 1917 жылы «Сарыарқа газетінің 9 қазандағы №17 санында «Қайсысын қолданамыз?» деген арнайы мақаласын жариялады. Онда оқулықтарға қатысты пікірін: «Қай мектептің болсын жаны – оқу құралдары. Ғылым жолында талай басқшықа мініп кеткен өзге жұрттарды алсақ, бәрі де жылдан жылға оқу кітаптарын жаңғыртып, бір жақсыдан бір жақсысын таңдап отырады. Сүйтіп оқу кітаптары ылғи жазылып, жаңарудан бір босамайды. Қазаққа келсек, мектепке арналған ретті бір кітап жоқ» [4, 8 б.] – деп білдірген. Демек, оқу ағарту ісін заманға сай жүргізу үшін алдымен мектептерге арналған жаңартылған оқулықтарды жазу мәселесін көтерген. Кемеңгер ұлы ұстаздың осы пікірін қазіргі жаңа әлемде жаңа Қазақстанды көркейтіп келе жатқан Ұлт көшбасшысы Елбасы Н.Ә. Назарбаев одан әрі қуаттай түсіп, жаңаша мазмұнда танытып, оны іске асыруды мемлекеттік деңгейге көтерді. Ол туралы Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында «Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасын қолға алып «Біз алдағы бірнеше жылда гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең жақсы 100 оқулықты әртүрлі тілдерден қазақ тіліне аударып, жастарға дүние

жүзіндегі таңдаулы үлгілердің негізінде білім алуға мүмкіндік жасаймыз. 2018-2019 оқу жылының өзінде студенттерді осы оқулықтармен оқыта бастауға тиіспіз» [5, 6 б.] – деп қоғамдық сананы жаңғырудың негізгі қағидаларын қалыптастыруда заманға сай озық үлгідегі оқулықтарды жас ұрпаққа ұсыну қажеттігін баса айтты. Айтап қаға қоймай «Әлемнің үздік 100 оқулығының қазақ тілінде шығуы 5-6 жылдан кейін-ақ жемісін бере бастайды. Сол себепті, уақыт ұттырмай, ең заманауи, таңдаулы үлгілерді алып, олардың қазақ тіліндегі аудармасын жасауымыз керек. Бұл – мемлекеттің міндеті. Үкімет мұны аудармашы мамандармен қамтамасыз ету, авторлық құқық, оқу-әдістемелік бағдарламалар мен профессорлық-оқытушылық құрамды белгілеу сияқты жайттарды ескере отырып, кешенді түрде шешуі керек» – деп бұл ісіні мемлекет пен үкіметтің негізгі міндеті етіп бекітіп берді. Мұның өзі еліміздің қоғамдық санасын заманға сай жаңғыртудың озық үлгісін бірі болары анық.

Эксперимент

Ал осы оқулықтарды жаңғырту ісінің маңыздылығын М. Әуезов өз уақытында көтеріп қана қоймай өзі де осы іске белшеше кіріскен. Сөйтіп жоғарыда аталған оқу бағдарламасының заңды жалғасы ретінде 1930 жылы көлемі 12 баспа табақтан (196 беттен) тұратын «Жеткіншек» деп аталатын ересек жастар мектебіне арналған оқу құралын жазып «Қазақстан» баспасынан жарыққа шығарған. Оқу құралы сол кездегі латын қарпімен жазылып, әліпбиді танып болған жастағы балаларға арналған негізгі оқу кітабы ретінде ұсынылды. Ол Қазақстан білім кеңесінің бастапқы мектепке арналған программасына қолайлы етіп дайындалды. Яғни ұлы жазушы жоғарыда аталған ұжымдық авторлармен өзі бірлесіп дайындаған бағдарламаның іс жүзінде оқытылуына арнап оқу құралын әзірлеген. Бұл автордың педагогикалық мұраларының оқу-әдістемелік қырын танытады. Демек, М. Әуезов сол кездегі Алаш зиялылары секілді оқу ісіне арнап жазған өз еңбектеріне оны меңгертудің жолын ұсынатын әдістемелік құралдарын қатар дайындап отырған. Әліпбимен толық танысып, сауатын ашып болғаннан кейінгі екінші оқу жылына арналып жазылған осы еңбекте негізінен оқуға, түсінуге жеңіл, көлемі 1-2 беттен аспайтын, бірақ танымдық және тәрбиелік мәні жоғары әңгімелер жарияланған. Кітаптің тілі жеңіл, сондықтан балалардың түсінулеріне

аса қиындық туғызбайды. Онда «Біздің мектеп кең», «Жас ерлер», «Бай мен жұмысшы», «Пионерлер», «Күзетші», «Жел», «Қыс», «Сурет салдық», «Бұл қай мезгіл?», «Қыс келді», «Сүтті сиырдың белгілері» және т.б. түрлі тақырыптарға арналған қарапайым мысал әңгімелер жарияланған. Кітаптағы әңгімелер қарапайым болғанымен түпкі мақсаты мен мағынасында жас балаларды оқуға шақырып, білім іздеуге құлшынатын үлкен идеяға негізделді. Мәселен, «Әкем мен апам оқушы» деген әңгімеде жас баланың хат танып оқи алатындығы, сонысымен әкесі мен апасына, әжесіне, тіпті көршілеріне де үлгі болғандығы, соған қарап әкесі мен апасы да ересектерге арналған мектепке барып сауат ашқандығы туралы баяндалады. Оқу мен білім алудың жас талғамайтындығы, оны игеруге ешқашан кеш емес, оқи білген адамның көзі ашылып, қадірі арта түсетіндігін әңгімеде анық ашып көрсеткен. Әңгіменің соңында алған білімдерін қорытындылау мен санаға мықтап бекіту үшін оқырманға арнайы сұрақтар беріп отырған. Сол сұрақтардың өзі оқушыларды оқу-білімге шақыруды көздеген. Мысалы, Сендердің әке-шешелерің сауатты ма? Сауатсыз болса, мектепке түсіндер деп үгіттедіңдер ме? [6, 16 б.] деген секілді сұрақтар беріп отырған. Сонымен қатар, оқу құралында берілген әңгімелерде олардың көтерген тақырыптарына сай түрлі суреттер берілген. Мұның өзі балалардың оқып отырған тақырыптарын көзбен көріп, ойша елестетулері арқылы танымдық қабілеттерінің дамуына зор ықпал ететіндігі анық. Демек, бұл еңбек балалардың логикалық ойлау қабілеттерін дамытатын педагогикалық заңдылықтарға сәйкес жазылған әдістемелік құрал ретінде сипатталады.

Кемеңгер жазушы М. Әуезовтің өзіндік ерекше педагогикалық рухани мұраларының бірі 1933 жылы М. Жолдыбаев және Ә. Қоңыратбаевпен бірігіп жазған «XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетін оқу кітабы» деп аталатын орта мектептің 7-сыныбына арналған оқу құралы. Оқулықты сол кездегі Қазақстан халық ағарту комиссариаты коллегиясы бекітіп «Қазақстан» баспасынан басып шығарған. Еңбектің көлемі 10 баспа табақты құрайды. Кеңес үкіметінің бұратана ұлттарды жоюға арналған қолдан жасалынған өктем саясатының нағыз қарқын алып тұрған кезінде қазақ халқының әдебиетін ғасырларға бөліп арнай ауқымды зерттеу нысанына айналдырып, мұндай еңбекті әзірлеп, баспадан шығару оңайға түспегендігі анық. Сондықтан, бұл оқулықтың

орны басқа оқу құралдарына қарағанда ерекше. Егер бүгінгі күннің қазақ әдебиетін тану тұрғысынан тыңғылықты талдасақ бұл еңбекті аса жоғары деңгейде жазылған оқулық деп айта алмаймыз. Олай дейтіміз оқулықтың барлық үш тарауында онда қарастырылған кезеңдерге сәйкес қазақ ақын-жазушыларының барлығының өмірі мен шығармашылығы толыққанды рет-ретімен қамтылмаған. Сол кезеңнің бірнеше айтулы әдебиет өкілдері қалып қойған. Мәселен, «Өлкенің патша үкіметіне бағынып, отарлануы дәуірінің әдебиеті» деп аталатын бірінші тарауында Бұқар жырау, Махамбет, Нысанбай, Пушкин, Лермонтов секілді авторлар туралы ғана мәлімет берілсе «Бектік құлауға айналып, өндіріс капиталы дәуірлей бастаған кездің әдебиеті» деп аталған екінші тарауда Шортанбай, Некрасов, Мұрат ақын, Ы.Алтынсарин, Абай, Әбубәкір, Шенгерей, Толстойдың өмірі мен шығармашылығы туралы қысқаша мәліметтер қамтылған. Ал «Ұлтшылдық әдебиетінің бас кезі» деп аталған оқулықтың үшінші тарауында Ғұмар Қараш, Сұлтанмахмұт, Сәбит Дөнентайұлы, Максим Горький секілді төрт автор туралы баяндалған. Осы тарауларды саралап қорытындыласақ. Біріншіден, XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің өкілдері толық қамтылмаған. Екіншіден, оқулық қазақ әдебиеті деп аталғанымен барлық тарауларына орыс халқының ақын-жазушылары кіріктірілген. Үшіншіден, оқулықта көрсетілген ақын-жазушылардың шығармашылықтары толығымен қамтылмаған. Бұл айтылғандар әрине бүгінгі күннің биігінен қараған көзқарастар. Ал оқулыққа сол заманның контекстінде қарап, талдаулар жасасақ, бұл қазақ әдебиетін оқыту ісінде құнды деректерді қамтып, терең ізденістер нәтижесінде жазылған маңызы ерекше еңбек. Тіпті сол қиын қыстау кезеңде мұндай оқулықты жазып, жарыққа шығаруды үлкен ерлік деп бағаласақ та болғандай. Оқулықты жазуда кездескен түрлі қиындықтар туралы авторлар ұжымы «Жазушылардан бірнеше сөз» деп аталатын кіріспе бөлімде былайша баяндайды: «Оқушылардың алдына тартып отырған «XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің оқу кітабы» бірінші рет жазылып отыр. Кітапты жазу үстінде кездескен қиындықтар: уақыттың тығыздығы, бекітілген программаның жоқтығы, сыннан өтіп кемшілігі әшкереленгендігі, бұрын жазылған кітаптың жоқтығы, айтылған дәуірдің экономикасы мен өндіріс қатынастарының сарқа зерттелген материалдарының болмағандығы, сол дәуірдің

тарихының кітап болып жазылмағандығы т.б. болды. Сондықтан кітаптың деніне әдебиет материалдарына сүйеніп отырып жазуға тура келді. Оның үстіне әдебиет материалдарының өзі де қолымызда толық болмады. Бірқатар адамдардың өмір тарихы туралы тұрақты мәліметтер де болмады. Міне осындай кемшілік жағдайларға байланысты кітаптың бір қатар жерлері жорамалмен түзүлді. Ақындардың шығармаларын буын-буын етіп, жас кезі, толысқан шағы, қартайған кезеңі, сыншыларды, оқушылардың сыны т.б. айыра талдап, жіктеп тексеру керек еді. Жоғарыда айтылған жағдайлар бұған мүмкіндік бермеді» [7, 3 б.]. Бұл айтылған пікірде авторлар оқулықта жазылған кейбір толықтырылмаған деректердің себептерін жіктеп түсіндірген.

Нәтиже мен талқы

Қазіргі қазақ әдебиетінде осы оқулықтың жазылу уақытындағы қиын-қыстау кезеңді сипаттайтын бірнеше ғылыми мақалалар, мен ой-пікірлер зерттеуші-ғалымдар тарапынан кеңінен айтылып, та жазылып та жүр. Мәселен, осы оқулыққа қатысты өз пікірін белгілі ғалым, академик С. Қирабаев «...Бұл кез – ғалым-жазушының Қазақстандағы ұлтшылдықпен байланысты деген сылтаумен айыпталып, біраз қуғын көріп оралған тұсы. Сондықтан да оқулықта бұрынғы әдеби мұраға коммунистік идеология тұрғысынан қараудың салқыны байқалады. Автор ескі әдебиетке таптық көзқарас деңгейінен талдау береді, әдеби шығарманы бағалауға оның әлеуметтік төркінін таныту арқылы көшеді» – деп түйіндейді. Демек, жоғарыда біз атап көрсеткен оқулықтың тарауларына қатысты пікіріміз одан әрі қуаттала түспек. XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті негізінен белгілі бір тарихи кезеңдерді қамтитын әдебиет дәуірі болып табылады. Сондықтан оны жазуда міндетті түрде сол заманның тарихымен жете танысып, зерделеу қажет. Бұл орайда Л.Н. Толстойдың «Әдебиет тарихтың айнасы» деген пікірін естен шығармаған абзал. Мұны ұлы жазушы М. Әуезов жақсы білген. Сондықтан оқулықтың алғашқы тарауында «Жазба тарихы болмаған жерде өткен ғасырдың әдебиетін, мәдениетін дұрыс тексеру мүмкін емес» – деп әдебиеттің тарихпен байланысын ерекше атап көрсеткен. Жоғарыда аталған оқу-ағарту саласына қатысты ұлы жазушының қаламынан туған бағдарламалық, әдістемелік, зерттеу еңбектері жинақтала келіп оның педагогикалық мұраларын толықтыра түседі.

Қорытынды

Ұлы жазушы М. Әуезовтің педагогикалық мұраларын заман талабына сай жаңаша танып-біліп, оқып-үйренудің қажеттілігі уақыт өткен сайын ерекше мәнге ие болып келеді. Себебі, адамзаттың Әуезовіне айналған жазушының рухани мұралары жалпылай алғанда күллі ғаламдық мәдениет пен әдебиеттен орын алған құнды дүниелер болып табылады. Белгілі Мұхтартанушы ғалым, профессор Г. Пірәлінің «М. Әуезовтің шығармашылығын әр заман талабына сай интерпретациялануы – біздің жас ұрпағымызға ұғынықты болуы мен дүниетанымды кеңейтудегі философиялық құнарын жоғалтпаудың жолы» [8, 4 б.] – деп ерекше атап көрсеткеніндей, ұлы жазушының

рухани мұралары әр заманда өзіне сай жаңаша таным мен түсінікке ие болып қала бермек.

М. Әуезовтің ойшыл, әрі ғалым-педагог ретінде терең теориялық талдаулар арқылы жазып қалдырған педагогикалық мұраларын құрайтын «Әдебиет тарихы», «Жеткіншек», «Новый ауыл», оқулықтары мен «Қазақ шаруа жастар мектебіне арналған программа және түсінік хаты», «XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің оқу кітабы» сөз жоқ Қазақстандағы педагогика саласын дамытуда ғана емес бүкіл қоғамдық ғылымдар саласының дамуына қосылған қомақты үлес. Ал оларды әр дәуірде өз заманына сай жаңаша оқытылып интерпретациялануы ерекше маңызды үдерістің бірі болмақ.

Әдебиеттер

- Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 16 т. – Алматы: Жазушы, 1979. – 359 б.
- Тайжанов А.Т. Мұхтар Әуезовтің педагогикалық мұраларының тектеп өміріндегі орны. – Ақтөбе, 1993. – 365 б.
- Әуезұлы М., Жолдыбайұлы М., Кеменгерұлы Қ. және т.б. авторлар ұжымы. Қазақ шаруа жастар мектебіне арналған программа және түсінік хаттар. Қызылорда, 1930. – 155 б.
- Терминология мәселелері. Құрастырғандар: Ш.Құрманбайұлы, О.Жұбаева. 1-кітап. Астана, «1С-Сервис» ЖШС, 2006. – 288 б.
- Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. Егемен Қазақстан.// egemen.kz/. 12.04.2017.
- Әуезұлы М. Жеткіншек. Ересек жастар мектебіне арналған оқу құралы. 2 жылдың негізгі оқу кітабы. – Қызылорда, Қаз бас, 1930. – 196 б.
- Жолдыбайұлы М., Әуезұлы М., Қоңыратбайұлы Ә. XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетін оқу кітабы. Алматы, 1993. – 162 б.
- Пірәлі Г.Ж. Қазіргі Мұхтартану: 1-кітап. – Алматы: Елтаным, 2014. – 320 б.
- Дәдебаев Ж. Дүниетаным және шығармашылық. – Алматы: Жазушы, 1978. – 189 б.
- Елеуенов Ш. Әдебиет және ұлт тағдыры. – Алматы: Жалын ЖШС, 1997. – 368 б.

References

- Aueezov M. (1979). Zhiyirma tomdyq shygarmalar zhinagy. 16 t. [Twenty-volume collection of works. 19 Vol.]. Almaty: Zhazushy, 359 b. (In Kazakh)
- Aueezuly M. Zhetkinshek. (1930). Ereskek zhastar mektebine arналған oqu quraly. 2 zhyldyng negizgi oqu kitaby. [Tutorial for Adult Youth School. The main textbook for 2 years]. Qyzylorda, Qaz bas, 196 b. (In Kazakh)
- Aueezuly M., Zholdyabajuly M., Kemenggeruly Q. zhaene t.b. avtorlar uzhymy. (1930). Qazaq sharua zhastar mektebine arналған programma zhaene tusinis hattar. [Programmes and Explanation Letters for the Kazakh Peasant Youth School]. Qyzylorda, 155 b. (In Kazakh)
- Daedebaev Zh. (1978). Dunietanym zhaene shygarmashylyq. [World outlook and creativity]. Almaty: Zhazushy, 189 b. (In Kazakh)
- Eleukenov Sh. (1997). Aedebiet zhaene ult tagdyry. [Literature and fate of the nation]. Almaty: Zhalyн ZhShS, 368 b. (In Kazakh)
- Nazarbaev N.Ae. Bolashaqqa bagdar: ruhani zhanggyru. [Orientation for the future: spiritual modernization]. Egemen Qazaqstan.// egemen.kz/. 12.04.2017. (In Kazakh)
- Piraeli G.Zh. (2014). Qazirgi Muhtartanu: 1-kitap. [Modern Mukhtar studies: the 1st book.]. Almaty: Eltanym, 320 b. (In Kazakh)
- Qurmanabajuly Sh., Zhubaeva (2006). Terminologija maeseleleri. [Issues of terminology]. 1-kitap. Astana, «1S-Servis» ZhShS, 288 b. (In Kazakh)
- Tajzhanov A.T. (1993). Muhtar Aueezovting pedagogikalыq muralarynyng tektep omirindegi орны. [The place of Mukhtar Aueezov's pedagogical heritage in life]. Aqtobe, 365 b. (In Kazakh)
- Zholdyabajuly M., Aueezuly M., Qongyratbajuly Ae. (1993). XIX gasyr men XX gasyr basyndagy qazaq aedebietin oqu kitaby. [The book of the Kazakh literature in the XIX – early XX centuries]. Almaty, 162 b. (In Kazakh)